

Forord

Byggeforeningskvarterer som Humleby og Kartoffelrækkerne, der i dag er noget af det allermest attraktive og dyre boligbyggeri i København, blev oprindeligt opført til familier med lave indkomster som svar på nogle af de udfordringer, der opstod i kølvandet på industrialiseringens massive indvandring til byerne. Denne renæssance er i sig selv interessant – men historien om byggeforeningshusene er også spændende, fordi de er eksempler på, hvordan ildsjæle og civilsamfund tog sagen i egen hånd og skabte forandringer for eftertiden.

Arbejdernes Byggeforening af 1865 er et tidligt – men på mange måder tidstypisk – eksempel på, hvordan ildsjæle og civilsamfund sammen løftede den opgave at skabe ordentlige, sunde og billige boliger for den mindrebemidlede del af Københavns indbyggere i en tid, hvor bolignøden var virkelig nød, og hvor folkesundheden virkelig blev sat på dagsordenen. Det var en tid, hvor sygehusvæsenet blev udbygget, både på offentligt og privat initiativ, hvor landbrugerne slog sig sammen i andelsselskaber, kreditforeningerne for alvor så dagens lys og "Foreningsdanmark" i det hele blev skabt. Nogen gjorde noget! Og de gjorde det sammen.

Og det, at nogen gjorde noget, var igangsættende for Arbejdernes Byggeforening. Først ledende medlemmer af lægestanden, siden velstående og fremstående medlemmer af det københavnske borgerskab var afgørende for Byggeforeningens udvikling og drift. Man kan med rette sige, at også her – som i de sygdomsforebyggende og -bekæmpende foreninger – trådte civilsamfundet tydeligt i karakter.

Arbejdernes Byggeforening er i sig selv en spændende og vigtig historie om et kapitel i udviklingen af dansk boligpolitik, som denne bog åbner for os. Men

Foto: Jens Lindhe.

fortællingen rækker langt videre – ind i noget, vi også 150 år senere kan lære meget af. Byggeforeningshusenes særlige kombination af menneskelig skala samt bygningsmæssig kvalitet og variation. Og nærhed til både byen, haven og privatlivet kombineret med forbindelse til fællesskabet har meget at byde ind med i forhold til, hvordan vi i dag bygger vores boliger og indretter vores byer.

I Realdania har vi været glade for at kunne bidrage til dette projekt. Vi værdsætter ildsjæle, og vi værdsætter civilsamfundets engagement i løsningen af de fælles samfundsopgaver. Det er nogle af de grundlæggende elementer, som vi også bruger i vores daglige filantropiske arbejde.

Og vi værdsætter opsamling og deling af viden. Denne bog er et vigtigt bidrag til deling af viden og til inspiration om, hvordan der kan skabes store resultater på tværs af organisationer og sektorer.

God læselyst, København, juni 2015

Jesper Nygård

Administrerende direktør
Realdania





Indhold

	Indledning		
11	<i>Claus Bech-Danielsen og Marie Stender</i>		
	FORTIDEN		
17	Fortidens København – en skiden by <i>Karin Lützen</i>		
31	Byggeforeningens oprettelse <i>Olav Harsløf</i>		
43	Arkitektoniske forbilleder og sigtepunkter <i>Claus Bech-Danielsen og Sofie Frederiksen</i>		
	MELLEMTIDEN		
63	Den boligsociale opgave i det 20. århundrede <i>Hans Thor Andersen</i>		
	NUTIDEN		
77	Bebyggelsernes kvaliteter – nyfortolkninger og nutidens syn på husene <i>Jan Albrechtsen og Pernille Schyum Poulsen</i>		
93	Som en landsby midt i byen <i>Marie Stender</i>		
109	Skyhøje priser og livsstilsboliger – byggeforeningshusene på boligmarkedet <i>Mette Mechlenborg</i>		
	FREMTIDEN?		
127	Nye veje <i>Jørgen Nue Møller og Claus Bech-Danielsen</i>		
145	10 kvarterer opført af Arbejdernes Byggeforening <i>Sofie Frederiksen og Claus Bech-Danielsen</i>	166	Persongalleri
		170	Om forfatterne
		172	Noter
		173	Litteratur

Foto: Jens Lindhe.



Indledning

Boligen betyder meget for os danskere. Mange af os investerer store summer i køb af boliger, og vi bruger efterfølgende mange ressourcer – både tid og penge – på at udvikle, ombygge og indrette dem. Ombygningerne kan handle om vedligeholdelse, men ofte handler det i højere grad om, at vi vil sætte personligt præg på vores bolig, for i boligen viser vi, hvem vi er og gerne vil være.

Det oplever man, når man i dag besøger de kvarterer, som Arbejdernes Byggeforening opførte for mange år siden. Indvendigt er husene ombygget i en grad, så det er svært at få øje på de oprindelige små arbejderboliger, og i nogle af kvartererne giver små forhaver beboerne mulighed for også udvendigt at komme personligt til udtryk i kvarteret. Alligevel er boligerne ikke bare et spejl, hvor beboerne kun får øje på sig selv. Karakteristisk for bebyggelserne er husernes ensartede ydre og fortællingen om et stærkt fællesskab, hvor man bor tæt og børnene leger i gaden. Husene emmer af historie, og selvom beboerne bygger om og river vægge ned, giver de gamle huse, med det gamle murværk, de slidte trappetrin og de traditionelle bygningsdetaljer en fornemmelse af kontinuitet, der hjælper nutidens storbyfolk til at slå rødder og føle sig hjemme.

Forestillingen om, at vi skal føle os hjemme i vores boliger er imidlertid relativt ny. Den er udtryk for en moderne tankegang, der har rødder tilbage oplysningstiden, hvor ideen opstod om at uddanne befolkningen, så den kunne begå sig i samfundet på passende måde. Før den tid var hjemfølelse ikke relateret til boligen, men i højere grad til den egn, man stammede fra. Men i oplysningstiden blev kernefamilien født som en basal samfundsmæssig enhed og som et hensigtsmæssigt fundament for opdragelse af befolkningen, og den fysiske ramme omkring kernefamilien – boligen – fik voksende betydning.

Foto: Jens Lindhe.

Der blev i den efterfølgende periode udviklet et regelsæt for indretning af det gode borgerhjem, hvor idealer om privathed og intimitet var vigtige elementer, og udviklingen fik yderligere næring i 1800-tallet, hvor den nyetablerede middelklasse fik behov for et regelsæt for korrekt livsførelse. Familielivet i boligen blev spundet ind i et strengt moralsk kodeks, der blandt andet indbefattede, at kvinder ikke måtte nyde sex og at husførelse skulle være deres væsentligste beskæftigelse. I den sammenhæng opstod familieboligen som et næsten helligt sted, og i 1865 slog den berømte engelske forfatter, John Ruskin boligens afgørende samfundsmæssige betydning fast, da han skrev: "Dette er hjemmets sande natur – det er et fredens sted: Værnet, ikke blot mod alle ulykker, men mod enhver angst, tvivl og splid".

Samme år blev Arbejdernes Byggeforening stiftet, og her var tilsvarende moralske forestillinger på spil. For ikke alene skulle der skaffes tag over hovedet til en arbejdende befolkning, der levede under kummerlige vilkår i datidens København. Det handlede også om, at den arbejdende befolkning med gode boligforhold skulle få mulighed for at udvikle et stille og velrodnet liv som kernefamilier, og det handlede om, at de ved at blive boligejere kunne bevæge sig opad i det samfundsmæssige hierarki.

Det skete i en tid, hvor urbaniseringen for alvor var kommet til Danmark. Indbyggertallet voksede drastisk i København, og hverdagslivet i den hastigt voksende industriby føltes kaotisk for den tilflyttende befolkning, der havde været vant til et liv på landet. Byen var fuld af fristelser, mændene søgte tilflugt på værtshuse, og børnene var der ikke plads til i boligerne. Der var behov for et sted, hvor familierne kunne samles, og trække sig tilbage i fred og ro. Denne fred fandt man ved at skabe boliger, der kunne fungere som trygge og velordnede hjem.

Tilsvarende moralske undertoner har præget den danske boligpolitik lige siden, ikke mindst da boligpolitikken blev en væsentlig del af velfærdssamfundets udvikling i starten af det 20. århundrede. Fra at være drevet af velgørere og velmenende borgere i slutningen af 1800-tallet blev velfærdssamfundets udvikling i det 20. århundrede et statsligt anliggende, og gennem sanering af byerne og nybyggeri i forstæderne etableredes den moderne velfærdsby. Den voksede ud over sine bredder, og de bebyggelser, som Arbejdernes Byggeforening oprindeligt opførte i den bymæssige periferi, ligger i dag centralt placeret i København.

Den moralske dimension er ikke længere så tydeligt til stede i boligbyggeriet. Dog er 'hjemmet' som ideal stærkere end nogensinde og ideen om kernefamilien præger også fortsat vores planlægning og nybyggeri – selv i en tid hvor flere og flere bor alene. Når der i dag arbejdes med omdannelse af udsatte boligområder

kan man da også stadig støde på den opdragende agenda: Her taler man om at skabe private forhaver, hvor beboerne kan dyrke kruspersille og holde øje med, hvad der foregår på gaden, og om at tiltrække ressourcestærke beboere, der kan fungere som positive rollemodeller. Bebyggelser som Arbejdernes Byggeforening er en af inspirationskilderne, for i dag associeres typologien især med den velstillede middelklasse.

Med denne bog sætter vi fokus på Arbejdernes Byggeforening – dens boligbebyggelser og det aktuelle liv i dem. Bogen indledes med at rette blikket mod FORTIDEN, og kaste lys på situationen omkring stiftelsen af Arbejdernes Byggeforening. I bogens første kapitel beskriver Karin Lützen således de by- og boligmæssige forhold i København i midten af 1800-tallet. Hun fortæller om de usunde forhold i byens baggårde, om stanken fra rendestenene og om de umenneskelige boligforhold, som datidens arbejdere levede under, og hun beskriver, hvordan læger og præster, der på første hånd var vidner til forholdene, agiterede for at få dem ændret.

I det efterfølgende kapitel beskriver Olav Harsløf de konkrete omstændigheder omkring byggeforeningens stiftelse og dens vedtægter. Harsløf belyser blandt andet foreningens økonomisk kreative organisering, hvor medlemmerne indbetalte et ugentligt beløb for til gengæld at deltage i lodtrækningen om de opførte huse. Kapitlet giver også oplysninger om den oprindelige pris på et byggeforeningshus, og om, hvem der reelt flyttede ind i husene.

Endelig beskriver Claus Bech-Danielsen og Sofie Frederiksen i deres kapitel den arkitektoniske udvikling af byggeforeningens huse. Da foreningens første huse skulle opføres på Sverrigsgade på Amager blev der hentet inspiration i franske og engelske arbejderboliger, og der blev udviklet en type, der efterfølgende blev justeret og forbedret i de senere kvarterer. Husene blev større, de blev bedre udstyret, og boligstandarden var hele tiden på forkant med udviklingen.

Det næste kapitel, skrevet af Hans Thor Andersen, kaster lys på MELLEMTIDEN – hvem overtog i det 20. århundrede opgaven med at opføre billige boliger til den brede befolkning, da Arbejdernes Byggeforening stoppede med at virke? Andersen beskriver endvidere de op- og nedture, som Arbejdernes Byggeforenings bebyggelser har oplevet gennem de sidste 100 år – enkelte har været ved at forslumme, og en enkelt er blevet revet ned.

De tre efterfølgende kapitler beskriver NUTIDEN – hvordan benyttes og vurderes kvartererne og byggeforeningshusene i dag? Svarene gives af forfattere med forskelligt fagligt fokus. Det første kapitel er skrevet af Jan Albrechtsen og Pernille Poulsen, der beskriver deres syn på kvarterernes og byggeforenings-

husenes arkitektoniske kvaliteter. Med konkrete eksempler fra aktuelle københavnske nybyggerier viser de, hvordan byggeforeningshusenes kvaliteter stadig genbruges og fortolkes af arkitekter.

Det næste kapitel, der er skrevet af Marie Stender, handler om nutidens hverdagsliv i henholdsvis Humleby og Komponistkvarteret. Kapitlet er baseret på interviews med beboere, der fortæller om fællesskab og nabokonflikter i kvarteret, om hvorfor husene passer godt til moderne familier med delebørn, og om de uskrevne regler for adfærd i forhaver og baggårde.

Endelig beskriver Mette Mechlenborg, hvordan husene i to af byggeforeningskvartererne – Komponistkvarteret og Kartoffelrækkerne – italesættes af ejendomsmæglere. Husene er i dag de dyreste byhuse på det danske boligmarked, og de appellerer især til familier, som ikke vil flytte ud til forstadens ligusterhække, men som alligevel gerne have plads til samtalekøkken og au pair.

Bogen slutter af med et kapitel, der peger ind i FREMTIDEN. Kapitlet er skrevet af Jørgen Nue Møller og Claus Bech-Danielsen, og de starter med at samle op på de erfaringer, der gennem Arbejdernes Byggeforening er gjort på det organisatoriske og arkitektoniske område. På den baggrund diskuterer de muligheder for at udvikle tilsvarende initiativer i fremtiden – på det organisatoriske områder henter de inspiration i Tyskland og Holland, og på det arkitektoniske områder henter de inspiration i aktuelle københavnske skitseprojekter. For det er værd at tage ved lære af bebyggelser, der i 1800-tallet blev opført som billige boliger, som stadig fremtræder som smukt og gedigent, og som i dag værdsættes som nogen af Københavns mest attraktive boliger.



